

Comparative study of the evolution of the culture of flattery in Iran; Case study: Safavid period to the first Pahlavi period, from the perspective of foreign travel writers

Ahmad Zanganeh^{*}, Habibollah Saeedinia^{**}

Elham Malekzadeh^{***}

Abstract

By examining travelogue sources from the Safavid period to the Pahlavi period, it is possible to examine many thematic and epistemological areas in the context of cultural history. One of the most important topics and historical categories of Iran, which has a high frequency in these sources, is flattery. Therefore, the question of the present research is formulated as follows: What evolution has the culture of flattery and flattery undergone during the Safavid period to the first Pahlavi period?

Keywords: flattery, travel book, Safavid, Qajar, first Pahlavi.

Introduction

One of the most important and stable cultural aspects of Iranians, which has always been challenged by foreign observers and domestic critics, is the culture of flattery. A culture that is very close to politeness and compliments, but independent. The culture of flattery has continued its way through intermittent social changes and is still considered as one of the broad problems of Iranian society, especially in the field of political discourse. The current research aims to investigate the developments of this public

* Ph.D. Candidate of history, Iran, Bushehr, Persian Gulf University, History, aza.zagros@gmail.com

** Associate Professor of history, Iran, Bushehr, Persian Gulf University, History (Corresponding Author), h_saeedinia@yahoo.com

*** Associate Professor of history, Iran, Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies, History, Elhammalekzadeh@gmail.ir

Date received: 07/01/2023, Date of acceptance: 06/03/2024

culture using travelogue sources of the Safavid, Qajar and Pahlavi period and explore and explain the developments caused by the extensive changes in Iranian society on flattery and flattery.

The research literature observes that in the form of public culture, along with other cultural aspects of Iranian society, there are references to flattery. Considering this little background and the importance of the investigated component, the present research, relying on foreign travelogues, will try to explain the manifestations of this cultural action in addition to investigating the cultural history of flattery and flattery in the studied period.

Materials & Methods

Based on the historical research method, the present research has described the historical data and analyzed it based on the sociological approach, and has used library sources to gather information.

Discussion & result

In this research, to theorize the concept of flattery; Two Islamic-Iranian perspectives and the political discourse of power relations have been used.

The result of rooting in religious thought and Iranian thought shows flattery as a cultural phenomenon and a morally reprehensible matter that can be examined and evaluated in the following three components:

1. The root of flattery is poverty.
2. The flatterer is humiliated and the flattered becomes arrogant, and arrogance is the root of tyranny.
3. The atmosphere of flattery affects people and flatters people.

James C. Scott's clear theory of dominance and hidden narratives. He deals with the formulation of the resistance of the subordinates against the powerful. He tries to show how the subordinates, by avoiding violent reactions, criticize the rulers while achieving their goals. According to this theory, the political action of the people against the rulers is divided into three parts. 1. Obedience 2. Flattery 3. A result of rebellion and obedience; despite dealing with compliance and flattery, most of his theory deals with the political behavior of the mass of people as a hidden narrative. The theoretical framework of this research is based on the second part, flattery.

149 Abstract

By examining the period of Afshar and Zand, in which the concept of flattery was mentioned only once, as well as numerous travelogues of the Qajar period, the notes of travelogues in different periods of the kingdom of this period were organized in the form of the following table according to the ideas of the article.

Considering that the constitutional period is considered as the era of political and cultural transition in the history of Iran, the results of the first Pahlavi period were examined. , expresses a deep analysis of the Iranian society, in which the culture of flattery also stands out.

Conclusion

The comparative course of the culture of flattery in the Safavid and Qajar period shows differences and similarities. During the Safavid period, the flattering of the holy, intimidating and humiliating people was reflected in foreign travelogues. However, in the Qajar period, which is politically a continuation of the turbulent process of the late Safavid era, from the point of view of travel writers, the same humiliating process of flattery, which is more necessary to solve the need, appears in the face of the culture of flattery. In the constitutional period, i.e. the era of fundamental transformation of Iranian history, the culture of flattery continues the same process. And it does not have a great effect on it.

Bibliography

- Ane, Claude, (1991), *Red Flowers of Isfahan*, translated by Fazlollah Jaloh, Tehran: narration. [In Persian]
- Yahyan, Mansoura and Mir Mohammad Sadiq, Saeed, (1996), *General Samino in the service of Iran during the Qajar era and Herat War*, Tehran: History of Iran. [In Persian]
- Scott, James. 30/, (2017) *Dominion and the Art of Resistance*, translated by Afshin Khakbaz, Tehran: Nahr-e-Karzan. [In Persian]
- Effendi, Asad (1989) *Iranian embassy letters*, Tehran: Tos. [In Persian]
- Orsel, Ernest, (2012), *Travelogue of the Caucasus and Iran*, translated by Ali Asghar Saeedi, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Olivier, Guillaume Antoine, (1992), *Olivier's travel book*, translated by Mohammad Taher Qajar, Tehran: Information. [In Persian]
- Benjamin, Samuel Greenwheeler, (1984), *Iran and the Iranians*, translated by Mohammad Hossein Kurd Bacheh, Tehran: Javidan. [In Persian]
- Bullard, Sir Reader, (1983), *Camels must go*, translated by Hossein Abu Tarabian, Tehran, Nash New. [In Persian]

- Bullard, Sir Reader, (2008), Letters from Tehran, Gholamhossein Mirza Saleh, Tehran: Contemporary View. [In Persian]
- Bishop, Isabella (1996), from Bistun to Zardkoh Bakhtiari, translated by Mehrab Amiri, Tehran: Sahand. [In Persian]
- Polak, (1989), Polak's travelogue, translated by Kikavos Jahandari, Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Tavernieh, (2004), Tavernieh travel book, translated by Hamid Shirani, Tehran: Nilofar. [In Persian]
- Hamidreza Barfoui et al., (2012) an analysis of individual future and success effective on flattery, Public Management Research, 6th year, 22nd issue, [in Persian]
- Delawaleh, Pietro, (2001), Pietro Delawaleh's travelogue, translated by Mahmoud Beh Frouzi, second volume, Tehran: Qathr. [In Persian]
- Dossersou, Jean Antoine, (2012), the causes of the fall of Shah Sultan Hossein, translated by Valiullah Shadan, Tehran: Kitabsara. [In Persian]
- Dunsterville, (1930), Notes of General Dunsterville, translated by Mirza Hossein Khan Ansari, Tehran: Yomiyeh Sooreh newspaper. [In Persian]
- Du Sersi, (1983) Iranians in 1840-1839 AD, translated by Ehsan Eshraghi, Tehran: University Press. [In Persian]
- Rose, Makban, (1994), Come with me to the land of Bakhtiari, translated by Mehrab Amiri, Tehran: Sahand. [In Persian]
- Jobar, Pir Veshe, (1968), traveling in Iran and Armenia, translated by Aliqli Etemad Moghadam, Tehran: Iran Culture Foundation. [In Persian]
- Sanson, (1967), Sanson's travel book, translated by Taghi Tafzali, Tehran: Ibn Sina. [In Persian]
- Sir John Malkam, (2001), the complete history of Iran, translated by Ismail bin Mohammad Ali Hirat, Tehran: Afsun. [In Persian]
- Serna, Carla, (1984), Iran's People and Sights, translated by Gholamreza Samiei, Tehran: New Publishing. [In Persian]
- Seyyed Razi (2014), Nahj al-Balagha, translated by Mohammad Dashti, Mashhad: Beh Nash. [In Persian]
- Chardon, (1993), Chardon's travel book, translated by Iqbal Yaghmai, volume two, Tehran: Tos. [In Persian]
- Schuster, Morgan, (2006), Choking of Iran, translated by Hassan Afshar, Tehran: Mahi. [In Persian]
- Flanden, Eugene (1945), Eugene Flanden's travelogue to Iran, translated by Hossein Noor Sadeghi, Tehran: Naqshjahan newspaper printing house. [In Persian]
- Fukushima, or Tsubasa, (2013), a travel book of Iran, Caucasus, and Turkestan, translated by Hashim Rajabzadeh and Kinji Aura, Tehran, Cultural Research Office. [In Persian]
- Fourier, Joannes, (2005), three years in the court of Iran, translated by Abbas Iqbal, Tehran: Alam. [In Persian]
- Korf, Fyodor, (1993) Baron Fyodor Korf's travelogue, translated by Iskandar Zabihian, Tehran, Fekar Rooz. [In Persian]

151 Abstract

- Kaempfer, (1981), Kaempfer's travelogue, translated by Kikavos Jahandari, Tehran, Kharazmi. [In Persian]
- Karri, Jamli, (2019), Karri's travel book, translated by Abbas Nakhjovani and Abdul Ali Karang, Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Karzon, George, (1984), Iran and the Iranian Case, translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani, first volume, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian]
- Christie and others..., (1999), historical geography of Sistan, translated by Hassan Ahmadi, Tehran: Hassan Ahmadi. [In Persian]
- Gobineau, Joseph Arthur, (1985), Three Years in Iran, translated by Zabihullah Mansouri, Tehran: Nagaristan Kitab. [In Persian]
- Membreh, Mikele, (2013), Travels of Mikele Membreh, Tehran: Beh Ta Research
- Millspo, Arthur Chester, (1991), Americans in Iran, translated by Abdolreza Hoshang Mahdavi, Tehran: Alborz. [In Persian]
- Vambery, Arminius, (1993), Vambery's life and travels, translated by Mohammad Hossein Aria, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian]
- Wills, (1989), Iranians in a century ago, translated by Gholamhossein Karagozlu, Tehran: Iqbal. [In Persian]
- Wishard, John, (1984), twenty years in Iran, Tehran, Sahand. [In Persian]
- Harding, Sir Arthur, (1984), political memoirs of Sir Arthur Harding, translated by Javad Sheikh Al-Islami, Tehran: University Press. [In Persian]

بررسی تطبیقی سیر تحول فرهنگ تملق و چاپلوسی در ایران؛ مطالعه موردی: دوره صفویه تا پهلوی اول، از منظر سفرنامه‌نویسان خارجی

احمد زنگنه آبادی*

حبیب‌اله سعیدی‌نیا**، الهام ملک‌زاده***

چکیده

با بررسی منابع سفرنامه‌ای از دوره صفویه تا پهلوی حوزه‌های موضوعی و معرفتی بسیاری در بستر تاریخ فرهنگی امکان بررسی دارد. یکی از مهم‌ترین موضوعات و مقوله‌های تاریخی ایران که در این منابع از بسامد بالایی برخوردار است تملق و چاپلوسی است؛ بنابراین سؤال پژوهش حاضر این چنین صورت‌بندی شده است: فرهنگ تملق و چاپلوسی در دوره صفویه تا پهلوی اول با وجود انقلاب مشروطه چه سیر تحولی را پشت سر گذاشته است؟ روش پژوهش تاریخی و جمع‌آوری داده‌ها بر اساس منابع کتابخانه‌ای خواهد بود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در دوره صفویه سه وجه از عنصر تملق و چاپلوسی در جامعه ایران و به‌ویژه گفتمان قدرت شکل گرفته است؛ تملق مقدس ماهانه، مرعوبانه و ذلیلانه که منطبق با فضای سیاسی بوده است؛ اما در دوره قاجار تنها وجه تملق ذلیلانه نمود دارد. با بررسی دوره پهلوی اول می‌توان گفت به دلیل اقتدار دولت شاهد تملق مرعوبانه هستیم و نهضت مشروطه نیز تأثیر شگرفی بر فضای ساختاری گفتمان سیاسی تملق ندارد.

کلیدواژه‌ها: تملق، سفرنامه، صفویه، قاجار، پهلوی اول.

* دانشجوی دکتری تاریخ، ایران، بوشهر، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، aza.zagros@gmail.com

** دانشیار تاریخ، ایران، بوشهر، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، تاریخ ایران دوره اسلامی (نویسنده مسئول)،
h_saeedinia@yahoo.com

*** دانشیار تاریخ، ایران، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تاریخ ایران دوره اسلامی،
Elhammalekzadeh@gmail.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۶

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین و پایدارترین وجوه فرهنگی ایرانیان که همواره توسط ناظران خارجی و منتقدان داخلی به چالش کشیده شده است، فرهنگ تملق و چاپلوسی است. فرهنگی که به ادب و تعارف بسیار نزدیک، اما مستقل است. فرهنگ تملق راه خود را از خلال تغییرات متناوب اجتماعی ادامه داده و امروزه نیز به‌عنوان یکی از معضلات گسترده جامعه ایرانی به‌ویژه در عرصه گفتمان سیاسی قلمداد می‌شود. پژوهش حاضر بر آن است تا تحولات این فرهنگ عمومی را با استفاده از منابع سفرنامه‌ای دوره صفویه، قاجار و پهلوی اول بررسی کند و تحولات ناشی از تغییرات گسترده در جامعه ایرانی را بر تملق و چاپلوسی مورد کنکاش قرار داده و تبیین کند.

ادبیات تحقیق ناظر بر این امر است که در قالب فرهنگ عمومی در کنار سایر وجوه فرهنگی جامعه ایرانی به تملق اشاراتی شده است. از جمله می‌توان از کتاب خلیقات ما ایرانیان از محمدعلی جمال‌زاده، کتاب ایران و ایرانی تحقیقی در صد سفرنامه دوران قاجاریه از غلامرضا انصاف پور، رفتارشناسی ایرانیان از کیومرث فلاحتی، تاریخ‌پژوهی در آسیب‌شناسی اخلاقی ایرانیان از غفاری فرد، ما ایرانیان از مقصود فراست‌خواه و ایرانیان در زمانه پادشاهی از محمدرضا جوادی یگانه اشاره کرد. این مطالعات بیشتر به ارائه اطلاعاتی خام درباره وجوه منش ایرانی با استناد به منابع تاریخی از جمله سفرنامه‌ها پرداخته‌اند. سه اثر نیز به‌طور خاص به فرهنگ تملق پرداخته‌اند؛ پایان‌نامه بررسی و مقایسه تملق و چاپلوسی در تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی با رویکرد تاریخ‌گرایی نوین از ابوذری نیازمند پشتیری، تملق در مطبوعات ایران اثر علی بهزادی و خوانش وجه استعلا و چاپلوسی در بازتاب تصویری دو اثر منسوب به مدیحه‌سرایی آیین بار در فرهنگ ایران از نسرین ستاری نجف‌آبادی؛ که هر سه مورد تا حدودی اشتراک موضوعی دارد اما اشتراک زمانی و منابعی ندارد. با عنایت به این پیشینه اندک و اهمیت مؤلفه موردبررسی، پژوهش حاضر با تکیه بر سفرنامه‌های خارجی، تلاش خواهد کرد تا علاوه بر بررسی تاریخ فرهنگی تملق و چاپلوسی در دوره مورد مطالعه، به تبیین نمودهای این کنش فرهنگی بپردازد. اشارات پیش‌ازحد و متناوب سفرنامه‌های خارجی در مورد تملق و چاپلوسی ایرانیان و سکوت منابع داخلی، مؤید این برداشت از سوی خارجیان بود که درهم‌تنیده شدن فرهنگ تملق در جامعه ایرانی دوره معاصر، چنان غلظتی داشت که نه‌تنها از چشم ناظران خارجی مستور نماند، بلکه به‌عنوان یکی از مصادیق رفتار عینی ایرانیان در اغلب آثار به‌جای مانده از سفرنامه نویسان خارجی، مورد توجه قرار گرفت.

۲. سفرنامه‌نویسان خارجی

سفرنامه نویسان خارجی به دنبال شرایط تعامل و تردد میان غرب و دربار صفوی، غالباً از این دوره وارد ایران شدند. هرچند که در روایات ایشان از خوی و منش ایرانیان، افراط و تفریط دیده می‌شود، اما باید خاطر نشان ساخت متون قابل استناد و ارزشمندی را از منظر اجتماعی و فرهنگی این ادوار بر جای گذاشته‌اند. به تعبیری دقیق‌تر، به‌جز نوشته‌های خارجیان، با این دقت و جزئی‌نگری، سر نخ دیگری از ذکر روایات، مناسک و آداب و رسوم مردم ایران که به کثرت در سفرنامه‌ها وجود دارد، مطلب دیگری باقی نمانده است. در این پژوهش داده‌های سفرنامه‌ها به‌منابه یک جامعه آماری برای تحلیل پنداشته شده و البته نتیجه‌گیری حاصل از نگاه سفرنامه نویسان، به‌منزله تأیید نظر آن‌ها نیست. بلکه تصویری از دوره موردبحث از میان صدها تصویر منابع داخلی و خارجی انعکاس یافته تا امکان تعمق، تحلیل و تحقیق بیشتر را برای محققان فراهم آورد. با توجه به تعدد سفرنامه‌ها در دوره صفویه و همچنین تشکیل حکومت صفویه به‌عنوان یک حکومت ملی، دوره صفویه به‌عنوان آغاز سیر تملق و چاپلوسی در نظر گرفته شد. همچنین با توجه به اینکه انقلاب مشروطه به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین تکانه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایرانی است و تأثیرات بی‌بدیل آن مورد وثوق غالب پژوهشگران داخلی و خارجی، دوره پهلوی اول به‌عنوان بستر تأثیرات انقلاب مشروطه به‌عنوان پایان سیر تملق و چاپلوسی در این پژوهش انتخاب شد.

باید خاطر نشان ساخت، تملق و چاپلوسی یکی از وجوه فرهنگ انسانی در ایران است که فرد برای تعریف خویشتن، نیازمند «دیگری» است. درحالی‌که در سایر فرهنگ‌ها نقش «دیگر بود» فرهنگی را دارد. فرهنگ‌ها در ارتباط با سایر فرهنگ‌ها، دارای حیات هستند و هستی آن‌ها منوط به این ارتباط است. سفرنامه نویسان که نقش واسطه‌های فهم میان فرهنگی را دارند، در دوره قاجار، واسطه‌های تجربه دیگری به شمار می‌رفتند. آن‌ها برای بازسازی هویت غرب در آینه شرق تلاش کردند. در شرایطی که نگاه از بیرون فواید خاص خودش را دارد، ناظر بیرونی، امکان فهم لایه‌های عمیق فرهنگ را ندارند. دخیل نبودن او در تاروپود تعلقات و تعامل‌های اعضای جامعه و فرهنگ، درک خاصی از فرهنگ و عملکرد آن را به بیننده خارجی می‌دهد. سفرنامه‌نویس خارجی وجوهی از فرهنگ را می‌بیند که کنشگران و حاملان فرهنگ آن را نمی‌بینند. برای فهم فرهنگی باید نگاه درونی و تصویر بیرونی را باهم تلفیق کرد. اگر نگاه بیرونی متهم به غرض‌ورزی است نگاه درونی نیز متهم به تعصب و خودشیفتگی

است. (رحمانی، ۱۳۹۶/۲-۳) داده‌های پژوهش بدون واسطه از سفرنامه‌ها و همچنین با ضمیر اول شخص متون سفرنامه‌ای و بدون شنیده‌های آن‌ها مورد استفاده قرار گرفته است.

۳. مفهوم نظری تملق و چاپلوسی

در این پژوهش برای تئوریزه کردن مفهوم تملق و چاپلوسی؛ از دو منظر اسلامی-ایرانی و گفتمان سیاسی روابط قدرت استفاده شده است. این دودسته بندی با توجه به سه مؤلفه مؤثر در حیات جامعه ایرانی انتخاب شده است. بدین معنی که نخست: اکثریت مطلق جمعیت ایرانیان در دوره قاجار مسلمان شیعه محسوب شده از این رو وجه اسلامی اثرگذار در فرهنگ تملق و چاپلوسی را باید مورد بررسی قرارداد. دوم این که: غالب گزارش‌های برجای مانده از این رفتار منبعت از رفتار نخبگان سیاسی بوده، لذا مناسبات قدرت و گفتمان سیاسی می‌تواند یکی از محورهای این بررسی باشد. سومین و مهم‌ترین مؤلفه، به منشأ گزارش‌های مورد پژوهش مقاله که همان سفرنامه‌های غربیان بازمی‌گردد که با هر روش و دلیلی که به ایران آمده باشند، طبیعی است که با جهان بینی غربی خود در ابتدا ناظر بر رفتارهای ایرانیان بودند و همچنین اتفاقات پیش روی خود را قضاوت کرده و به رشته تحریر درآورده‌اند.

برای صورت بندی مفهوم تملق در اندیشه دینی جامعه شیعی ایرانی از قرآن و سخنان اهل بیت استفاده شده است؛ و برای مفهوم سازی و مضامین گفتمان قدرت و ناظران سفرنامه نویس غربی از نظریه سلطه و روایت‌های نهانی جیمز سی. اسکات استفاده شده است.

در مفاهیم دینی همواره دو عنصر حمد و ثنا مورد تأکید قرآن و روایات امامان شیعه بوده است که ارتباط تنگاتنگی با مفهوم تملق و چاپلوسی دارد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: به بیان نعمت‌های الهی بپردازید زیرا بیان نعمت‌های الهی نوعی سپاس و در نتیجه ستایش است. (قرآن، ضحی: ۱۲) همچنین واژه ملق که به معنای چاپلوسی است در قرآن به شکل املاق آمده است. «ولا تقتلوا اولادکم من املاق» (قرآن، انعام: ۱۵۱) خداوند در این آیه به انسان نداد نسبت املاق می‌دهد. چون که انسان نداد برای کسب درآمد به تملق و چاپلوسی روی می‌آورد. در کلام امامان شیعه نیز این مفهوم قابل بررسی است. علی بن ابی طالب (ع) امام اول شیعیان می‌فرماید: ثنا و ستایش بیش از استحقاق تملق است و کمتر از آن ناتوانی و حسادت است (سید رضی، ۱۳۹۷/۷۱۱)

بررسی تطبیقی سیر تحول فرهنگ تملق و چاپلوسی ... (احمد زنگنه آبادی و دیگران) ۱۵۷

بنابراین ریشه تملق و چاپلوسی نداری و نتیجه آن از بین رفتن عزت تملق‌گو و تکبر تملق شونده است؛ و تکبر ریشه استبداد است. در لغت‌نامه دهخدا، چاپلوسی به معنای چرب‌زبانی، خوشامدگویی، دم‌لیسه، کرنش و... آمده است. (دهخدا، ۱۳۷۳: ۶۱۲۰/)

نتیجه این ریشه‌یابی در اندیشه دینی و اندیشه ایرانی، تملق را به‌عنوان یک پدیده فرهنگی و امر مذموم اخلاقی نشان می‌دهد که در سه مؤلفه زیر قابل بررسی و ارزیابی است:

۱. ریشه تملق از نداری و تهیدستی است.

۲. تملق‌گو ذلیل و تملق شونده متکبر می‌شود و تکبر ریشه استبداد است.

۳. فضای تملق‌گویی بر انسان اثر می‌گذارد و انسان را متملق می‌کند.

جیمز سی اسکات واضح نظریه سلطه و روایت‌های نهانی است. وی به صورت‌بندی مقاومت فرودستان در برابر قدرتمندان می‌پردازد. وی تلاش می‌کند نشان دهد که چگونه فرودستان با پرهیز از واکنش‌های خشونت‌بار، ضمن رسیدن به اهداف خویش از حاکمان نیز انتقاد می‌کنند. طبق این نظریه کنش سیاسی توده مردم در برابر حاکمان به سه بخش تقسیم می‌شود. ۱/ تمکین ۲/ تملق ۳/ برآیندی از شورش و تمکین؛ اسکات با وجود پرداختن به تمکین و تملق، بخش بیشتر نظریه خود را به رفتارهای سیاسی توده مردم می‌پردازد. چهارچوب نظری این پژوهش بر بخش دوم یعنی تملق استوار است. اسکات می‌نویسد تأثیر قدرت را هر روز به بهترین نحو می‌توان در اقدامات برخاسته از تمکین، انقیاد و تملق در برابر صاحبان قدرت دید. در مقایسه با صاحبان قدرت بخش بیشتری از زندگی عمومی زیردستان به نمایش‌های فرمایشی اختصاص دارد. از نظر اسکات برخورد صاحبان قدرت با توده مردم و بالعکس همواره نمایشی است که هر دو طرف سعی می‌کنند به‌خوبی آن را اجرا کنند. در این نمایش تأثیر قدرت، قدرتمندان اعمال نفوذ بیشتری دارند؛ نظریه اسکات بیشتر در باب جوامعی است که فرهنگ درباری دیر پای دارند. از نظر وی رمزهای زبانی پیچیده‌ای برای سخن ایجاد شده است. فرودستان سعی می‌کنند به بهترین شکل از کاربرد زبان استفاده کنند. به شکلی که می‌توان گفت با نهادینه شدن و ساختاری شدن آن زبانی جدید نهادینه می‌شود. علاوه بر مسئله ساختاری شدن کاربرد استفاده از زبان، فرودستان در لایه دیگری از نمایش تأثیر قدرت سعی می‌کنند با تملق و چاپلوسی از خدمات ضروری و حیاتی برای زندگی بهره ببرند. فرودست گاهی با پذیرش رفتاری ذلت‌بار سعی می‌کند کالاها و خدمات حیاتی مانند شکر،

غلات و ... به دست آورد. از دیدگاه فرودستان ممکن است بهره‌گیری هنرمندانه از کرنش و تملق برای دستیابی به اهداف پست و کم‌ارزش باشد. (اسکات، ۱۳۹۶/۴۰۱-۴۸۸)

بنابراین مفهوم تملق در نظریه اسکات مبتنی بر دو بخش تملق برای دستیابی به ضروریات ابتدایی زندگی و تملق به‌مثابه زبان گفتاری فرهنگ سیاسی جامعه می‌باشد.

۴. روایت سفرنامه‌نویسان از فرهنگ تملق و چاپلوسی؛ دوره صفویه تا پایان زندیه

دوره صفویه آغاز حضور گسترده خارجی‌ها در ایران است. هرچند قبل از آن و در دوره ایلخانان و به‌ویژه ونیزیان در زمان اوزون حسن آق قویونلو وارد ایران شده بودند. حضور اولیه خارجی‌ها غالباً سیاسی بود. میکلممبره (Michele member فرستاده ونیزیان به دربار شاه‌تیماسب صفوی حکایت از رسوخ فرهنگ تملق در اعتقادات مذهبی مردم بیان می‌کند.

آن ترک یک کیسه انجیر خشک مرغوب به‌عنوان هدیه برای امیر آورد و از او تقاضا کرد با شاه صحبت کند تا یکی از شال‌هایش را به او بدهد و او نیز یک اسب آورد که به‌عنوان هدیه به شاه می‌دهد. شاه قلی با مشکلات خیلی زیاد توانست آن پارچه را بگیرد. او بود که اسب را هدیه کرد. هنگامی که آن ترک پارچه را دید دستانش را به آسمان بلند کرد، خدا را ستایش کرد و سپس سرش را خم کرد و گفت: شاه، شاه. او خیلی خوشحال شد. پارچه را گرفت و رفت. من پرسیدم این پارچه برای چه خوب است. او به من گفت که این تبرک است؛ یعنی یک‌چیزی که اثر مفیدی دارد. او یک پدر بیمار در خانه دارد که شاه را در خواب دیده بود و به این دلیل آن پارچه را برای خوشنودی پدرش می‌زیرا او شفا می‌یابد. (ممبره، ۱۳۹۳/۳۹)

ممبره در روایتی دیگر از زمانه شاه‌تیماسب از مردی می‌گوید که خواستار کفش شاه شده است تا آن را به محل سکونت خود برده و ترکمن‌ها از روی اخلاص به او پول بدهند و شفای مریضی خود را از آن کفش بگیرند. (ممبره، ۱۳۹۳/۴۰۱) سفرنامه‌نویس بعدی پیترو دلاواله ایتالیایی است که در دوره شاه‌عباس در ایران حضور داشته است. وی تملق به شخص شاه و بازتاب آن در جامعه را به‌عنوان ورد زبان عام و خاص ذکر می‌کند. مثلاً افراد همواره به سر شخص شاه قسم می‌خوردند و همواره جمله اگر شاه بخواهد یا اراده کند و یا جملاتی این‌چنین لقلقه زبان‌ها شده بود. وی در ادامه از تملق و چاپلوسی درباریان به زنی به نام دلاله قزی چنین می‌گوید:

بررسی تطبیقی سیر تحول فرهنگ تملق و چاپلوسی ... (احمد زنگنه آبادی و دیگران) ۱۵۹

همه‌جا آزادانه و با چهره‌ای باز، سواره به دنبال اعلی‌حضرت می‌رود و بدون چادر یا روبنده بدون استثنا با درباریان بسیار صمیمی و نزدیک شاه صحبت می‌کند. درباریانی که نه تنها از روی تملق و چاپلوسی به او احترام می‌گذارند، بلکه به خاطر نزدیکی او به شاه و حیل‌هایی که ماهرانه به کار می‌بندد از او می‌ترسند. (دلاواله، ۱۳۸۰/۱: ۹۵۳/۴-)

تاورنیه جهانگرد سوئسی با صراحت کلام از فرهنگ تملق و سایر منش‌های مذموم ایرانی سخن می‌گوید. ناراحتی مستور در جملات تاورنیه خواننده را مجاب می‌کند که غلظت خشونت بیان وی را با مسامحه بیشتری بپذیرد. وی می‌نویسد: «ایرانیان طبعاً بسیار پنهان‌کار و بسیار چاپلوس‌اند و با دقت تمام در پی وسیله جلب احترام‌اند و جاه‌طلبی عمده آن در همین است» (تاورنیه، ۱۳۸۳/۱: ۲۸۶) شاردن نیز ایرانیان را متملق‌ترین اقوام جهان می‌داند که برای رسیدن به هدف خود را پیش صاحب‌منصبان سیاسی خوار می‌کنند. (شاردن، ۱۳۷۲/۱: ۷۶۵) سانسون فرانسوی نیز از تملق زایده شده از مناسبات قدرت سخن می‌گوید. وی از به کار بردن عبارت‌هایی چون «قربانت گردم» «دین و ایمانوم پادیشا» «شاه من، امام من، قانون من» «دور سرت بگردم» به عنوان صحبت‌های رایج آن دوره نام می‌برد. (سانسون، ۱۳۴۶/۱: ۱۶۹) انگلبرت کمپفر دیگر سیاح اروپایی دوره صفوی در مورد فرهنگ تملق و چاپلوسی اظهار نظر کرده است وی فرهنگ تملق را خاص قوم ایرانی دانسته و ترکان را از این منش مبرا دانسته است. وی همچنین می‌نویسد:

به هرکس که توقع سودی از او باشد یا مورد مرحمت شاه باشد تملق می‌گویند و عرض خدمت می‌کنند و مالی و قدرتی را که این شخص در اثر مرحمت شاهانه به چنگ آورده است در اثر سعی و کوشش و لیاقت او قلمداد می‌کنند اما همین که بخت از چنین شخصی بگردد دیگر همه به او پشت می‌کنند کسی که روزی تملق وی را می‌گفت و از او هدایای فراوانی دریافت می‌کرد حال ابایی ندارد که ولی نعمت خود را به شرم‌آورترین وجهی به باد ناسزا بگیرد. این حقایق مرا بر آن داشت که ترکان شکرگزار و حق‌شناس را بر ایرانیان ترجیح دهم (کمپفر، ۱۳۶۰/۱: ۱۷۰)

جملی کاری جهانگرد ایتالیایی از تملق یکی از روحانیون دوره شاه‌عباس برای ساخت یک پل بی‌مصرف خبر می‌دهد که آن را برای تملق به شاه هدیه کرده است. همچنین وی میرزا طاهر صدراعظم شاه سلیمان صفوی را یکی از متملق‌ترین افراد ذکر می‌کند. وی همچنین از تملق اکبر شاه از مغولان کبیر هند و خوانین ایالات هنگام دریافت خلعت شاهی به تفصیل سخن گفته است. (جمللی کاری، ۱۳۹۱/۱: ۱۱۳) شاه‌عباس برای مقابله با حکومت عثمانی و

انحراف مسیر زیارت عتاب و مکه به سمت مشهد خود به زیارت حرم رضوی رفت. کروسینسکی معتقد است فزونی گرفتن زائران مشهد نسبت به مکه در دوره شاه‌عباس ناشی از تملق درباریان درباره معجزات حرم رضوی و حضور شاه در مشهد بوده است. (دوسرسو، ۱۳۹۱/۸۲-۸۳) باوجود چندین سفرنامه در دوره افشاریه و زندیه و تزلزل سیاسی حاکم بر جامعه ایران به جز اولیویه پزشک فرانسوی که در اواخر دوره زند در ایران حضور داشته است گزارشی از عنصر تملق در این مقطع گزارش نشده است. اولیویه می‌نویسد: «بر تملق و چاپلوسی عادت کرده‌اند». (اولیویه، ۱۳۷۱/۱۵۳) البته جمله اولیویه ناشی از مشاهده یک تصویر متملقانه نیست؛ این جمله بیشتر بیان‌گر وضعیت تملق در عصر فترت سیاسی ایران است.

با بررسی دقیق‌تر موارد فوق چنین دریافت می‌شود که چند متغیر در باب عامل تملق در دوره صفویه تا پایان زندیه وجود داشته است که البته همدیگر را نفی نمی‌کنند بلکه همپوشانی نیز دارند. ممبره تملق دوره شاه‌تیماسب را تملق مقدس ماهانه می‌داند که عامل آن را باید در مذهب، جعل مردم و سیاست صفویان در باب ارتباط خود با امامان معصوم دانست که البته باز ماحصل آن مناسبات قدرت است که عامل چنین تملق می‌باشد؛ اما از سخنان پیتر و دلاواله تملق مرعوبانه برداشت می‌شود آنجا که فرد ایرانی از روی ترس و احتیاط ناچار به تملق و چاپلوسی است. در کلام تاورنیه، شاردن و سانسون مناسبات قدرت عامل اصلی تملق می‌باشد. انگلبرت کمپفر نیز که در اواخر حکومت صفوی در ایران حضور دارد رفع نیاز و احتیاج را البته نه لزوماً از باب تخفیف، عامل تملق و چاپلوسی می‌داند. همچنین بی‌ثباتی سیاسی حکومت صفوی را در کلام سانسون نیز می‌توان برداشت نمود. همچنین گزارش اولیویه نیز ارتباط تملق انتهای حکومت صفویه و ابتدای قاجار را به‌خوبی برقرار می‌کند.

جدول ۱. شاخص‌های تملق در دوره صفویه بر اساس سفرنامه‌های خارجی

فرهنگ تملق	مقدس ماهانه	مرعوبانه	مناسبات قدرت	فقر و نداری
وضعیت سیاسی	عصر مرشد بزرگ	عصر اقتدار	آرامش سیاسی	دوران سقوط
بازه زمانی	شاه اسماعیل و تیماسب	شاه‌عباس	شاه صفی و عباس دوم	شاه سلیمان و سلطان حسین

۵. روایت سفرنامه‌نویسان از فرهنگ تملق در دوره قاجار

با درگذشت کریم‌خان و درگیری‌هایی که پس از وی بر سر قدرت درگرفت و شکست لطفعلی‌خان زند از آغامحمدخان که اینک مدعی حکومت بود، عنان حکومت از دست خاندان زند به درآمد و با اعلام سلطنت توسط آقا محمدخان، تخت حکومت به قاجارها رسید و تهران به‌عنوان پایتخت جدید، محل استقرار شاه قاجار شد. این دوره با قرار گرفتن ایران در گردونه تحولات بین‌المللی مصادف شد. حضور انگلستان در هند، زیاده‌خواهی‌های روسیه و تمایلات فرانسه در شرق همگی منجر به حضور خیل بی‌شمار مأموران سیاسی و غیرسیاسی خارجی در ایران شد. سر جان ملکم سفیر حکومت هند بریتانیا در باب رفتار و سلوک شاهزادگان قاجار می‌نویسد: مکرر تملق خوشامدگویان و غرور نسبت مخالفت با این ملاحظات کرده و همچنین در باب رفتار و سلوک وزرا و کارگزاران می‌نویسد که ایشان نمی‌توانند بدون خطر حرف بزنند مگر از در تملق و خدعه. (ملکم، ۱۳۸۰/۱: ۸۶۹) ژوبر که یکی از اعضای هیئت فرانسوی است که بعد از معاهده فین کن اشتاین بین فتحعلی شاه و ناپلئون به ایران آمده است. وی در مورد فرهنگ و منش ایرانیان می‌نویسد: «آنان بی‌شرمانه از کسی که به ایشان زور می‌گوید تملق می‌گویند و همیشه این پند بیزارکننده را که در زبانشان به‌صورت ضرب‌المثلی درآمده به کار می‌بندند که می‌گوید دستی را که نمی‌توانی ببری بیوس» (ژوبر، ۱۳۴۷/۱: ۲۴۷)

ژنرال سمینو فرانسوی از جمله کسانی بود که در جنگ هرات در کنار عباس میرزا حضور داشت. وی از تملق اطرافیان ناصرالدین‌شاه در زمان کودکی و تربیت وی می‌نویسد «تملقین که در اطرافش بودند به وی می‌گفتند که همه گونه استعدادی دارد فقط باید خوب سواری بیاموزد و چون اسب متملق نیست و اگر سوار او خوب نباشد ممکن است او را به زمین بزند» (نظام مافی، ۱۳۷۵/۱: ۲۱۰) اسعد افندی فرستاده دولت عثمانی به نزد عباس میرزا از تملق و چاپلوسی ایرانیان از سر مدارا سخن می‌گوید و همچنین این نوع رفتار سیاسی را به عادت ایرانیان به دروغ‌گویی تعبیر کرده است. (افندی، ۱۳۶۸/۱: ۳۵۱) بارون کورف روسی یکی دیگر از خارجی‌هایی است که فرهنگ تملق ایرانی را به قلم آورده است «ایرانیانی که همواره جنبه احتیاط را رعایت می‌کنند خصلت چاپلوسانه خود را از یاد برده، از نیش زبان و متلک‌گویی در حق قائم‌مقام لذت می‌بردند.» (کورف، ۱۳۷۲/۱: ۲۲۷) کنت دو سرسی فرانسوی نیز از تملق و چاپلوسی ایرانیان در برگزاری مهمانی که به افتخار حضور او برگزار شده سخن می‌گوید. وی رفتار برگزارکنندگان را از مظاهر تملق و چاپلوسی می‌داند. (دوسرسی، ۱۳۶۲/۱: ۱۱۰) اوژن فلاندن سیاح و نقاش فرانسوی در سال‌های ۱۸۳۹ تا ۴۱ میلادی در ایران حضور داشته است.

وی می‌نویسد: «هر خانه بزرگ مانند پزشک، شاعر، مسخره‌چی، یک نفر منجم هم دارد... متملقین و چاپلوس‌ها که نگفتنی و روی هر چهار طبقه بالا را گرفته‌اند» (اوژن فلاندن، ۱۳۲۴/۲۶۹)

پولاک پزشک اتریشی ناصرالدین‌شاه به کار بردن القاب و تعارفات افراد ایرانی را به‌نوعی تملق و چاپلوسی می‌داند. وی از رفتار متملقانه اطرافیان شاه نسبت به وی در امر شکار یک آرقالی (آهو) خبر می‌دهد. (پولاک، ۱۳۶۸/۳۹۵) پولاک همچنین امر دشوار نوشتن تاریخ معاصر و همچنین مطالب روزنامه دولتی را متأثر از فرهنگ تملق و چاپلوسی می‌داند. (پولاک، ۱۳۶۸/۱۹۲-۱۹۵) وی همچنین از تخفیف و تحقیر فرخ خان سفیر ناصرالدین‌شاه در اروپا توسط صدراعظم به دلیل اقداماتش و همچنین تملق و چاپلوسی به شاه به خاطر همان اقدامات فرخ خان سخن گفته است. (پولاک، ۱۳۶۸/۳۹۵) ۲/ گوبینو فرانسوی با صراحت تمام در خصوص روحیه ایرانیان می‌گوید: «اگر مرا تخطئه نکنید عرض می‌کنم که این موضوع ناشی از روحیه مخصوص ایرانیان است که اصولاً تملق و چاپلوسی را دوست می‌دارند ولو اینکه هیچ نفعی عایدشان نشود. (آرتور گوبینو، ۱۳۸۵/۸۲) آرمینیوس وامبری مجارستانی که بین سال‌های ۱۸۶۲ تا ۱۹۶۳ میلادی در ایران حضور داشته در مورد فرهنگ تملق و چاپلوسی می‌نویسد: «ایرانیان در حضور زمامداران مملکت خود به پایین‌ترین درجه تملق تن می‌دهند. لیکن به مجردی که از چشم آن‌ها دور شوند در هتک حرمتشان کوتاه نمی‌آیند». (آرمینیوس وامبری، ۱۳۷۲/۸۲) دکتر ویلز پزشکی انگلیسی بود که بین سال‌های ۱۸۶۷ تا ۱۸۸۱ در ایران حضور داشته است. وی نیز با ریزبینی به خصائل و خصوصیات خلقی ایرانیان نظر داشته است. «اکثر ایرانیان... تعارف و تعظیم و تکریم تا حد چاپلوسی می‌کنند». (ویلز، ۱۳۶۸/۳۵۵) کارلا سرنا ایتالیایی در سال ۱۸۷۷ به ایران سفر کرده است. وی رفتار تعارض‌آمیز ایرانیان را که بیشتر به چاپلوسی شبیه است یک رفتار خاص و ویژه برای ایرانیان می‌داند. (سرنا، ۱۳۶۳/۵۶) اورسل دیگر جهانگرد اروپایی است که در دوره ناصری در ایران حضور دارد. وی ضمن بیان داستانی از حضور شاه در بازار رفتار متملقانه اطرافیان و استفاده شاه از این تملق را بیان می‌دارد. بدین ترتیب که شاه در دیدار از بازار به‌طور صوری پیشنهاد شراکت به یکی از دکان‌داران می‌دهد. وی نیز می‌پذیرد. سپس شاه دستور حراج می‌دهد. ملتزمین متملق نیز با خرید اجناس به چندین برابر قیمت نظر وی را جلب می‌کنند. سپس ۷۵ درصد سود حاصل به شاه و بقیه نیز به دکان‌دار خوشبخت می‌رسد. (اورسل، ۱۳۸۲/۲۴۹) بنجامین نخستین سفیر آمریکا در ایران در سفرنامه خود از دیدار با وزیر امور خارجه و دریافت نامه شاه توسط وزیر و

بررسی تطبیقی سیر تحول فرهنگ تملق و چاپلوسی ... (احمد زنگنه آبادی و دیگران) ۱۶۳

تملق و چاپلوسی بیش از حد وی از دریافت نامه و ادای احترام به شاه سخن گفته است. (بنجامین، ۱۳۶۳/۲۴۵) دکتر فوریه طبیب ناصرالدین شاه در کتاب خود روحیه تملق ایرانیان را چنین بازگو می‌کند. «ایرانی تا چه حد آب‌زیرکاه و محیل و متملق است و تا چه اندازه در زندگی بابی حیایی قدم برمی‌دارد.» (فوریه، ۱۳۸۴/۱۹۲)

در دوره مشروطه نیز مأموران سیاسی و یا سیاحانی که به ایران مسافرت کردند در سفرنامه‌های خود در زمینه تملق ایرانیان مطالب مختلفی را بیان نموده‌اند. از جمله لرد کرزن انگلیسی که در این زمینه می‌نویسد: «شاه نباید حرف کسی را بشنود و اگر هم کسی به او حرفی بزند تملق و چاپلوسی و مبالغه است.» (کرزن، ۱۳۶۳/۵۹) بیشاپ زن جهانگرد انگلیسی نیز از رفتار شخصی به نام آقا حسن سخن گفته است که مانند یک شاهزاده رفتار می‌کند و مردم به خصوص طبقه پایین در مقابل وی تعظیم می‌کرده‌اند. (بیشاپ، ۱۳۷۵/۱۹) ویشارد رئیس بیمارستان آمریکایی نیز با نگاه به جامعه ایران عصر قاجار معتقد است فرهنگ تملق و چاپلوسی در روابط اجتماعی ایران به خوبی جای خود را حفظ کرده است. (ویشارد، ۱۳۶۳/۱۸۸) فوکوشیمای ژاپنی از معدود سفرنامه نویسان شرقی است که وی نیز در کتاب خود تملق ایرانیان را بیان کرده است. وی از تملق شخص سوارکاری که مأمور حفظ جان او بوده است سخن گفته است. «دستش را به سینه گذاشت و چاپلوسانه ادای احترام کرد.» (فوکوشیما، ۱۳۹۲/۲۳۰) لندر جهانگرد انگلیسی نیز از تملق مردم ایران در تعریف از وی و کشورش می‌گوید. وی معتقد است که اگر به مردم می‌گفتم روسی هستم از روسیه تعریف و از انگلیس بد می‌گفتند. (کریستی، ۱۳۷۸/۵۹۱) هاردینگ وزیرمختار بریتانیا از متملقین و چاپلوسان درباری سخن می‌گوید که برای خوش آمد محمدعلی میرزا (نائب السلطنه) با شنیدن خبر لیز خوردن وی در حمام مقدار هنگفتی صدقه جمع‌آوری کرده بودند. (هاردینگ، ۱۳۶۳/۱۲۵) کلود آنه روزنامه‌نگار فرانسوی در کتاب خود بانام گل‌های سرخ اصفهان از رفتار متملقانه و چاپلوسانه در حضور ولیعهد به تفصیل سخن گفته است. (آنه، ۱۳۷۰/۱۷۶) دکتر مکبن رز بانوی پزشک انگلیسی از تربیت متملقانه در میان بختیاری‌ها می‌نویسد. «بختیاری‌ها اغلب بچه‌ها را لوس و نر بار می‌آورند و وقتی که در سنین پایین هستند هر کس بایستی به آن‌ها تملق بگوید» (رز، ۱۳۷۳/۱۳۷) مورگان شوستر رئیس کل خزانه‌داری ایران دربیانی کوتاه منش درباریان را بیان می‌دارد. «درباریان سالخورده و افسرده، صاحب‌منصبان مشعشع و ملازمان متملق» (شوستر، ۱۳۸۵/۱۷۴) ژنرال دنسترویل فرمانده نیروهای انگلیسی در ایران بشدت از لقب‌های متملقانه (اقیانوس معلومات، دریای علوم و...) گلایه می‌کند. (دنسترویل، ۱۳۰۹/۸۳)

فوربز- لیث مأمور انگلیسی است که در همدان حضور داشته است. وی از شخصیت چاپلوس شخصی به نام سید محمد سخن می‌گوید که بعد از اخراج شجاع‌السلطان به وی تبریک گفته است. «اصلاً نمی‌توان به ابراز وفاداری این آدم چاپلوس اطمینان داشت» (فوربز، ۱۳۶۶: ۵۹)

جدول ۲. شاخص‌های تملق در دوره قاجاریه بر اساس سفرنامه‌های خارجی

نوع تملق	دوره	پیننده خارجی
مصلحت سیاسی	فتحعلی شاه	سیر جان ملکم
فقر / مصلحت سیاسی	فتحعلی شاه	ژوبر
فقر / مصلحت سیاسی	فتحعلی شاه	جیمز موریه
مناسبات قدرت	فتحعلی شاه	ژنرال سمینو
مناسبات قدرت	فتحعلی شاه	اسعد افندی
پیشرفت سازمانی	فتحعلی شاه	بارون کورف
مناسبات قدرت	فتحعلی شاه	دو سرسی
مناسبات قدرت	محمد شاه	اوژن فلاندن
پیشرفت سازمانی / مصلحت سیاسی	ناصرالدین شاه	پولاک
مصلحت اجتماعی	ناصرالدین شاه	دو گوینو
مصلحت سیاسی	ناصرالدین شاه	آرمینیوس
مناسبات قدرت / مصلحت سیاسی	ناصرالدین شاه	دکتر ویلز
مصلحت اجتماعی	ناصرالدین شاه	کارلا سرنا
پیشرفت سازمانی	ناصرالدین شاه	او رسل
پیشرفت سازمانی	ناصرالدین شاه	بنجامین
مصلحت سیاسی	ناصرالدین شاه	فوریه
پیشرفت سازمانی / مصلحت سیاسی	مشروطه	لرد کرزن
فقر و نداری	مشروطه	بیشاپ
مصلحت اجتماعی	مشروطه	ویشارد
مصلحت اجتماعی	مشروطه	فوکوشیما
مصلحت سیاسی	مشروطه	لندور
پیشرفت سازمانی	مشروطه	هاردینگ
مصلحت سیاسی	مشروطه	کلود آنه
مصلحت اجتماعی	مشروطه	مکبن رز

نوع تملق	دوره	بیننده خارجی
پیشرفت سازمانی	مشروطه	مورگان
مصلحت سیاسی	مشروطه	دنسترویل
پیشرفت سازمانی	مشروطه	فوربز-لیث

نظرات سفرنامه نویسان عصر قاجار به گونه‌ای است که در مقایسه با عصر صفوی تملق از سر اقتدار حکومت دیده نمی‌شود. تملق مقدس‌مآبانه نیز در بیان آن‌ها وجود ندارد. آشفتگی اواخر حکومت صفوی در عصر فترت (افشار و زند) نیز ادامه داشت با توجه به نوع تملق که در سفرنامه‌های عصر قاجار مشاهده شد باید گفت این آشفتگی سیاسی به دوره قاجار نیز تسری یافت. به همین دلیل فرهنگ تملق و چاپلوسی که برای رفع نیاز و درمان موقتی بوده است در ابتدای امر مشاهده می‌شود. این به آن معنی نیست که در قبل و یا بعد آن نبوده است. بلکه اگر تملق و چاپلوسی یک‌شکل چندوجهی در نظر گرفته شود در هر دوره یک وجه آن نمود بیشتری دارد. همان‌طور که در جدول فوق نشان داده شده است عصر فتحعلی‌شان یک آشفتگی نیز در نوع تملق دارد. در این دوره بیشتر وجوه تملق خود را نشان می‌دهند. در این دوره تملق خدعه محور و ذلیلانه که ناشی از ضعف شدید حکومت است خود را نشان می‌دهد؛ اما این روند به شکلی ادامه دارد که در انتهای حکومت طولانی فتحعلی‌شاه به یک عادت عمومی و ساختاری (ساختار قدرت) تبدیل می‌شود. این چرخش فرهنگی در دوره ناصری خود را تثبیت می‌کند. دوره ۵۰/ ساله ناصری فرصتی کافی است که این چرخش فرهنگی جای خود را در دل ساختارهای به هم تنیده کشور باز کند. عصر مشروطه که به نظر می‌رسد آغاز آن را باید قتل ناصرالدین‌شاه توسط میرزا رضا کرمانی قلمداد کرد تأثیر بسزایی در این فرهنگ عمومی که ناشی از مناسبات قدرت بود ایجاد نکرد. در این دوره نیز این فرهنگ سیاسی - عمومی در دل ساختارها رسوخ پیدا کرد و از میان آشفته‌بازار مشروطه عبور کرد.

سر ریدر بولارد انگلیسی در کتاب شترها باید بروند می‌نویسد: «تملق‌گویی‌ها و چاپلوسی‌ها برای توجیه حرکات و اعمال رضاشاه بود.» (بولارد، ۱۳۶۲/۱: ۲۶/۱) وی همچنین در کتاب دیگرش بانام نامه‌هایی از تهران می‌نویسد: «یک رذل دیگر (میرزا حبیب‌الله نوبخت شیرازی) در مجلسی که حالا دم از آزادی می‌زند در زمان رضاشاه از بزرگ‌ترین کاسه‌لیسان بود و عملاً در ستایش رضاشاه به شیوه تاریخ مشهور ایران به صورت شعر یعنی شاهنامه، پهلوی نامه سرود» (بولارد، ۱۳۸۷/۱: ۲۲۱/۱) آرتور میلسپو که در ابتدای دهه ۲۰/ به‌عنوان رئیس کل دارایی ایران

انتخاب شده بود در یک گزارش، تحلیلی عمیق از جامعه ایران را بیان می‌دارد که فرهنگ تملق نیز در آن خودنمایی می‌کند.

در این رژیم قدرت فردی، هوس فردی و ناامنی فردی، اشخاص باید راه جلب توجه و ترحم بزرگان و بالا رفتن از شانه‌های دیگران را خوب بیاموزند. بدین سان یک نوع آداب‌دانی عمومی به وجود آمده که با نوکرمآبی که همیشه همراه آن است، چاپلوسی، رشوه دادن و رشوه ستاندن، دسیسه‌های زیرکانه و ظفره‌های هنرمندانه را رایج ساخته است. (میلسپو، ۱۳۷۰/۱: ۱۱۳)

با وجود تنها ۳ گزارش فوق می‌توان انگاره‌ای کلی از فرهنگ تملق در دوره پهلوی اول (در جمع نخبگان) را ترسیم کرد. بعد از شاه‌عباس برای اولین بار یک تملق مرعوبانه توسط بولارد انگلیسی ثبت شده است. گزارش بعدی بولارد تأیید دیگری بر اقتدار حکومت است که ترکیبی نامأنوس از قصیده‌های دربار سلاطین قرون میانه و باستان‌گرایی حکومت می‌باشد؛ اما گزارش میلسپو به خوبی اثبات می‌کند که ساختار متملقانه قدرت به زودی خود را باز یافته است و تملق ساختاری که عادت بر منش و خلق و خوی ایرانی عصر قاجار بود خود را نشان داده است.

۶. نتیجه‌گیری

سیر تطبیقی فرهنگ تملق و چاپلوسی در دوره صفویه و قاجار تفاوت‌ها و شباهت‌هایی را نشان می‌دهد. در دوره صفویه تملق‌های مقدس ماهانه، مرعوبانه و ذلیلانه در سفرنامه خارجی انعکاس یافته است؛ اما در دوره قاجار که از نظر سیاسی ادامه روند آشفته اواخر عصر صفوی است از منظر سفرنامه نویسان در وجه فرهنگ تملق نیز همان روند تملق ذلیلانه است که با توجه به نظر اسکات برای رفع احتیاج‌های ضروری زندگی است نمود دارد. با تثبیت حکومت قاجار در دوره فتحعلی شاه و اقتدار نسبی در دوره ناصرلی بازتاب فرهنگ تملق نیز تغییرات محسوسی در این منابع کرده است. فرهنگ تملق در دوره مشروطه یعنی عصر تحول بنیادین تاریخ ایران همان روند خود را ادامه می‌دهد؛ و تأثیر شگرفی بر آن ندارد و تنها نمودهای جدیدی از تملق مرعوبانه گزارش شده است که ناشی از اقتدار پهلوی اول است همچنین در این دوره تملق عنصر برجسته گفتمان سیاسی است که ضمن نفوذ در ساختارهای اجتماعی به یک‌زبان سیاسی در باور عمومی تبدیل شده است که با توجه به نظریه اسکات وجه دوم تملق یعنی تملق به مثابه زبان سیاسی رایج شده است.

بررسی تطبیقی سیر تحول فرهنگ تملق و چاپلوسی ... (احمد زنگنه آبادی و دیگران) ۱۶۷

کتابنامه

- آنه، کلود، (۱۳۷۰)، *گل‌های سرخ اصفهان*، ترجمه فضل‌الله جلوه، تهران: روایت
- اتحادیه، منصوره و میر محمدصادق، سعید، (۱۳۷۵)، *ژنرال سمینو در خدمت ایران عصر قاجار و جنگ هرات*، تهران: تاریخ ایران
- اسکات، جیمز. ۳۰، (۱۳۹۶) *سلطه و هنر مقاومت*، ترجمه افشین خاکباز، تهران: نشر مرکز
- افندی، اسعد (۱۳۶۸) *سفارت نامه‌های ایران*، تهران: توس
- اورسل، ارنست، (۱۳۸۲)، *سفرنامه قفقاز و ایران*، ترجمه علی‌اصغر سعیدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- اولیویه، گیوم آنتوان، (۱۳۷۱)، *سفرنامه اولیویه*، مترجم محمد طاهر قاجار، تهران: اطلاعات
- بنجامین، ساموئل گرین ویلر، (۱۳۶۳)، *ایران و ایرانیان*، ترجمه محمدحسین کرد بچه، تهران: جاویدان
- بولارد، سر ریدر، (۱۳۶۲)، *شترها باید بروند*، مترجم حسین ابوترابیان، تهران: نشر نو
- بولارد، سر ریدر، (۱۳۸۷)، *نامه‌هایی از تهران*، غلامحسین میرزا صالح، تهران: نگاه معاصر
- بیشاپ، ایزابلا (۱۳۷۵)، *از بیستون تا زردکوه بختیاری*، ترجمه مهرباب امیری، تهران: سهند
- پولاک، (۱۳۶۸)، *سفرنامه پولاک*، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: خوارزمی
- تاورنیه، (۱۳۸۳)، *سفرنامه تاورنیه*، ترجمه حمید شیرانی، تهران: نیلوفر
- حمیدرضا برفویی و دیگران، (۱۳۹۲) *واکاوی پیش‌آینده‌ای فردی و موفقیتی مؤثر بر چاپلوسی*، پژوهش‌های مدیریت عمومی، سال ششم، شماره بیست و دوم،
- دلاواله، پیتر، (۱۳۸۰)، *سفرنامه پیتر دلاواله*، ترجمه محمود به فروزی، جلد دوم، تهران: قطره
- دوسرسو، ژان آنتوان، (۱۳۹۱)، *علل سقوط شاه سلطان حسین*، مترجم ولی‌الله شادان، تهران: کتاب‌سرا
- دنسترویل، (۱۳۰۹)، *یادداشت‌های ژنرال دنسترویل*، ترجمه میرزا حسین‌خان انصاری، تهران: روزنامه یومیه کوشش
- دو سرسی، (۱۳۶۲) *ایرانیان در ۱۸۳۹-۱۸۴۰ م*، ترجمه احسان اشراقی، تهران: نشر دانشگاهی
- رز، مکین، (۱۳۷۳)، *با من به سرزمین بختیاری بیایید*، مترجم مهرباب امیری، تهران: سهند
- ژوبر، پیر آمده، (۱۳۴۷)، *مسافرت در ایران و ارمنستان*، ترجمه علیقلی اعتماد مقدم، تهران: بنیاد فرهنگ ایران
- سانسون، (۱۳۴۶)، *سفرنامه سانسون*، ترجمه تقی تفضلی، تهران: ابن‌سینا
- سر جان ملکم، (۱۳۸۰)، *تاریخ کامل ایران*، ترجمه اسماعیل بن محمدعلی حیرت، تهران: افسون
- سرنای، کارلا، (۱۳۶۳)، *مردم و دین‌های ایران*، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نشر نو
- سید رضی (۱۳۹۳)، *نهج‌البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، مشهد: به نشر

۱۶۸ جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ۱۵، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳

- شاردن، (۱۳۷۲/)، سفرنامه شاردن، ترجمه اقبال یغمایی، جلد دوم، تهران: توس
- شوستر، مورگان، (۱۳۸۵/)، *اختناق ایران*، ترجمه حسن افشار، تهران: ماهی
- فلاندن، اوژن (۱۳۲۴/)، *سفرنامه اوژن فلاندن به ایران*، ترجمه حسین نور صادقی، تهران: چاپخانه روزنامه نقش جهان
- فوکوشیما، یا سوباسا، (۱۳۹۲/)، *سفرنامه ایران و قفقاز و ترکستان*، مترجمان هاشم رجب‌زاده و کینجی آئورا، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- فوریه، ژوآنس، (۱۳۸۴/)، *سه سال در دربار ایران*، مترجم عباس اقبال، تهران: علم
- کورف، فیودور، (۱۳۷۲/)، *سفرنامه بارون فیودور کورف*، مترجم اسکندر ذبیحیان، تهران: فکر روز
- کمپفر، (۱۳۶۰/)، *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: خوارزمی
- کارری، جملی، (۱۳۹۱/)، *سفرنامه کارری*، ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ، تهران: علمی و فرهنگی
- کرزن، جرج، (۱۳۶۳/)، *ایران و قضیه ایران*، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، جلد اول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- کریستی و دیگران...، (۱۳۷۸/)، *جغرافیای تاریخی سیستان*، مترجم حسن احمدی، تهران: حسن احمدی
- گوینو، ژوزف آرتور، (۱۳۸۵/)، *سه سال در ایران*، مترجم ذبیح الله منصوری، تهران: نگارستان کتاب
- ممبره، میکله، (۱۳۹۳/)، *سفرنامه میکله ممبره*، تهران: به تا پژوهش
- میلسپو، آرتور چستر، (۱۳۷۰/)، *آمریکایی‌ها در ایران*، مترجم عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: البرز
- وامبری، آرمینیوس، (۱۳۷۲/)، *زندگی و سفرهای وامبری*، ترجمه محمدحسین آریا، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- ویلز، (۱۳۶۸/)، *ایرانیان در یک قرن پیش*، مترجم غلامحسین قراگوزلو، تهران: اقبال
- ویشارد، جان، (۱۳۶۳/)، *بیست سال در ایران*، تهران: سهند
- هاردینگ، سر آرتور، (۱۳۶۳/)، *خاطرات سیاسی سر آرتور هاردینگ*، مترجم جواد شیخ‌الاسلامی، تهران: نشر دانشگاهی